

Az önelbeszélés módoszatai Nádas Péter *Egy
családregény vége* című regényében

Jelige: totyika

1. BEVEZETÉS

Az *Egy családregény vége* című kisregény 1977-ben jelent meg először, annak ellenére, hogy Nádas Péter saját bevallása szerint már 1972 augusztusában befejezte a művet. Önéletrajzi vázlatában a késleltetett kiadás okaként az Aczél György által felügyelt és irányított cenzúrát nevezte meg Nádas.¹ Az első megjelenése óta eltelt huszonöt év során a regény hat magyarországi kiadást ért meg, és tizenhét idegen nyelvre fordították le.²

A mű hazai fogadtatása szinte egyöntetűen pozitív volt. A regénnyel foglalkozó szakirodalomban megannyi eltérő és ellentmondó nézet látott napvilágot, abban azonban valamennyi egyetért, hogy az *Egy családregény vége* korának jelentős, meghatározó alkotása. Az értelmezők többsége alapvetően két kiemelkedő sajátossága kapcsán közelít a regényhez és Nádas művészetéhez. Egybehangzóan méltatják prózájának gondolatiságát, filozofikusságát, amit leginkább a műnek az egyén identitásához való viszonyulásában ragadnak meg. Így tesz a Nádas életmű kiemelt jelentőségű teoretikusa, Balassa Péter, első értelmezésében és későbbi újraolvasásaiban és a mű pszichoanalitikus elemzését elvégző B. Gáspár Judit vagy Rugási Gyula is. Gondolatisága mellett elsősorban elbeszélői-formai újításai révén vált hangsúlyossá az 1970-es években Nádas prózája. Kulcsár Szabó Ernő a regény megjelenését követő évben Esterházy Péter és Bereményi Géza műveivel együtt, egy innovatív, a hatvanas évek prózájától merőben eltérő irányzat zászlóshajójaként olvassa a regényt.³ Éleslátása megelőlegezi az általában prózafordulatként aposztrofált, és az 1986-os évben megjelent két nagyregényben (*Emlékiratok könyve*, *Bevezetés a szépirodalomba*) kiteljesedő irányzat térhódítását, és Nádas Péter abban betöltött szerepét.⁴

Lehetetlennek tűnő feladat a különböző értelmezéseknek a regényre vonatkozó nézeteit szintézisre hozni és összebékíteni. Saját interpretációmban sem elsősorban erre törekszem, mindazonáltal gondolataik, érveléseik mentén, sokszor azokkal vitázva kísérlek meg új összefüggéseket feltárni, olvasatom középpontjába állítva, miként függ össze, hogyan kapcsolódik egymáshoz az *Egy családregény végében* az említett kettős, az önazonosság kérdése és a regény elbeszélésének módjai. Ezen elméleti közelítés egy opposícióhoz vezet, mely az egész értelmezést meghatározza, és amelynek alapjául a regénybeli nagypapa és unokája, Simon Péter szövegrészei közti különbségek és szembenállások szolgálnak.

¹ Baranyai György–Pécsi Gabriella (szerk.): *Nádas Péter bibliográfia 1961 – 1994*. Pécs, Jelenkor, 1994. 28. o.

² <http://www.pim.hu/object.8F9435EF-62EE-4179-B5C4-0A5C8CF8104E.ivy> (utolsó ellenőrzés időpontja: 2012.03.18.)

³ Kulcsár Szabó Ernő: Elbeszélői magatartás és elbeszélésviszonyok. *Kortárs*, 1979. 11. sz. 1803–1815. o.

⁴ Vö.: Balassa Péter (szerk.): *Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986–1988*. Budapest, Magvető, 1988.

2. ELMÉLETI VÁZLAT A NARRATÍV IDENTITÁS TÉMAKÖRÉHEZ

2.1. Az élet elbeszélhető egysége

Alasdair MacIntyre az erények és az erényes emberi élet kutatása kapcsán foglalkozik az elbeszélte önazonosság témakörével. Elméletének alapvető jellemzője, hogy természetesnek véli az énről való narratív gondolkodást és beszédet,⁵ lévén mindannyian elbeszéléseket élünk meg életünk során. Kritizálva a modern szubjektum és életfelfogást, amely felszabdalta az életet különböző szegmentumokra (magánélet, közélet, gyermekkor, öregség...), a filozófia és a szociológia révén pedig szétválasztotta az individuumot és annak eljátszott szerepeit, MacIntyre az élet egysége mellett érvel, amely az erényes élet előfeltételeként biztosítja számára, hogy az énről, mint az arisztotelészi erények hordozójára tekintsen.

Elméletében az emberi életet és a cselekvéseket színre vitt narratívaként mutatja be, ahol az események azáltal válnak értelmessé, hogy a cselekvő motivációi, illetve a kerettörténetek révén elbeszélésekbe ágyazódnak. A narratív forma ugyanis MacIntyre szerint „nem a költők, a drámaírók, és a regényírók műve; az eseményeknek már volt narratív rendjük azelőtt is, hogy az énekes vagy az író formába öntötte volna ezeket.”⁶ Vagyis az élet természeténél fogva történeti jellegű;⁷ elbeszéléseket élünk meg, és azok segítségével értelmezzük életünk, amely egységét is a benne testet öltő elbeszélés egysége révén nyeri el.⁸

Amennyiben az élet színre vitt narratíva, úgy az ember színre vitt elbeszélések szereplője és szerzője, és mint ilyen, személyisége története révén rajzolódik ki, mivel „a személy fogalma pusztán a történetből kiemelt szereplő fogalma.”⁹ MacIntyre hangsúlyozza, hogy szerzői mivoltunkat tekintve mindnyájan csak társszerzői vagyunk elbeszéléseinknek, melyek keresztezik egymást, egymásba fonódnak, és bár saját történetünkben főszerepet játszunk, másokéban csupán mellékszerep jut számunkra. Személyes identitásunk szerinte történeteink elbeszélésében, érthetőségében gyökeredzik, melyek egységesítésére egész életünk során törekszünk, és melyet nagymértékben befolyásol társadalmi hovatartozásunk. Történeteink ugyanis beágyazódnak azoknak a közösségeknek a történetébe, melyeknek tagjai vagyunk, és e közösségek tradícióihoz fűződő viszonyunk eredményeként jöhet létre a

⁵ MacIntyre, Alasdair: Az erények, az emberi élet egysége és a hagyomány fogalma. In: Uő: *Az erény nyomában*. Ford.: Bíróné Kaszás Éva. Budapest, Osiris, 1999. 276. o.

⁶ Uo. 283–284. o.

⁷ A történet szóban rejlő kettősség, vagyis hogy egyszerre jelent történelmiséget és narratívát, a regény elemzése során kiemelt fontosságú tényezővé válik.

⁸ MacIntyre i.m. 293. o.

⁹ Uo. 291. o.

hagyományhoz való viszonyulás érzékének erénye, ami ítélőképességünkben ölt alakot, és ami jelentős befolyással bír identitásképződésünk szempontjából.

Paul Ricoeur elsősorban azt kifogásolja MacIntyre elméletében, hogy az nem tesz különbséget életelbeszélés és fikció között.¹⁰ Négy érvet vázol, annak bizonyítékaul, hogy élet és fikció történetei között alapvető különbségek rejlenek: 1. A szerző fogalma többértelművé válik az írásról az életre áttérve. Míg a fikció síkján a szerző, az elbeszélő és a szereplő szerepei elkülönülnek egymástól, addig valamely életelbeszélés révén történő önértelmezés során egyszerre vagyunk történetünk elbeszélői, szereplői és társszerzői. 2. Kezdet és vég a fikció esetében leggyakrabban az elbeszélő forma kezdete és vége, nem szükségszerűen az elbeszélte eseményeké. Életünkben nincsenek elbeszélő kezdetek és végek, az élet valós kezdete és vége (születésünk és halálunk) inkább szüleink és túlélőink történetéhez tartoznak, mint sajátunkéhoz. 3. Életünk összefonódik más emberek életével, vagyis megélt történeteink beleszövődnek mások történeteibe, míg a fikció esetében ez csak bizonyos esetekben van így. 4. Élettörténeteink kialakítását jelentősen befolyásolják a múlt eseményei és jövőbeli terveink-elképzeléseink, míg a fikció mentes e kettős horizonttól.

Természetesen Ricoeur is elismeri, hogy a fent vázolt különbségek ellenére élet és irodalmi fikció kapcsolata gyümölcsöző, amennyiben a fikció eszközeivel megkíséreljük birtokba venni a megélt életvalóságot, kijelölni abban ideiglenes kezdeményezéseinket az elbeszélő kezdetek életünkre történő alkalmazása révén, illetve tompítjuk a halállal szembeni szorongásunk az irodalmi alkotások halálábrázolásaival.¹¹ Vagyis ami az élet elbeszélésben megtestesülő egységét illeti, Ricoeur már meseszövés és élő tapasztalat elegendőnek tekinti azt, és MacIntyre-rel ellentétben nem feltételez egyöntetűséget a kettő között.

2.2. Az élet egységének kételye

Tengelyi László egyik fent vázolt elméletet sem tartja elfogadhatónak, mivel képtelenek érdemben elszámolni azokkal a problémákkal, melyeket az élettörténet fogalmában rejlő kettősség indukál, vagyis hogy az egyszerre jelenthet megélt életvalóságot és az életről szőtt elbeszéléseket.¹² Ricoeur esetében összeegyeztethetetlennek tartja, hogy bár az önazonosság feltárásáról beszél, mégis elbeszélői tevékenységünk termékeként mutatja be azt, MacIntyre-

¹⁰ Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság (Ford.: Jeney Éva). In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris, 1999. 398–403. o.

¹¹ Uo. 403–405. o.

¹² Tengelyi László: Élettörténet és önazonosság. In: Uő: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, Atlantisz, 1998., 16. o.

nél pedig azt nehezményezi, hogy egy látszólagos egységet, amely megélt életvalóság és elbeszéltelettörténeteink között fennáll, valóságosként mutat fel.¹³

Elméletében Tengelyi azokra az élethelyzetekre fókuszál, melyek során legélesebben szembetűnik megélt valóság és elbeszéltelettörténet különbözősége, vagyis azokra a krízishelyzetekre, melyek során kénytelenek vagyunk bizonyos okokból (ezeket *sorseseeményként* említi) módosítani, felülmenni addigi élettörténetünk. Ezekben a válságszituációkban az életünk eseményeinek és történéseinek szánt korábbi jelentés elmerül, és új jelentések-értelmek képződnek, amelyeket szelektálva megpróbálunk történetekbe foglalni. Hangsúlyozza, hogy az értelemképződés magától lejátszódó folyamat, mi pedig csak annak rögzítésére, befogadására teszünk kísérletet. E distinkció lehetőséget nyújt számára, hogy különbséget tegyen élettörténet és önazonosság kettőse között, az előbbit olyan térként mutatva be, ahol az értelemképződés játszódik le, utóbbit pedig az új értelmek rögzítésére tett kísérleteink tereként.¹⁴

A narratív identitás elméleteiben az egységes élettörténet alapfeltétele az identitás konstitúciójának és annak, hogy sorsszerűségről eshessen szó, ám Tengelyi épp ezt az egységet kérdőjelezi meg, a sorsot pedig olyan délibábként mutatja be, mely az értelemrögzítéseink során elfojtott értelemkezdemények ismételt felmerülésében gyökerezik, azáltal, hogy az ismétlődés révén egy rejtett egyöntetűség látszatát sugallják.

¹³ Uo. 19–24. o.

¹⁴ Uo. 26–34. o.

3. ELBESZÉLÉS ÉS ÖNAZONOSSÁG KAPCSOLATAI AZ *EGY CSALÁDREGÉNY VÉGÉBEN*

3.1. Nagypapa

Az *Egy családregény vége*nek kiemelt jelentőségű szereplője a nyolcvannégy éves nagypapa, aki bár nem elbeszélője a műnek, közvetett módon idézett szavai csaknem a regény egyharmadát teszik ki. E szövegrészek alapvetően két osztályba sorolhatók; családja történetének elbeszélésére és az ettől elkülönülőekre, melyek a nagypapa élettörténeti eseményeiből, oktató-nevelő célzatú értekezéseiből, tanmesékből, intelmekből, veszekedésekből állnak. A regényt tárgyaló szakirodalom szinte egyöntetűen különválasztva kezeli e két szövegcsoportot, elsősorban a családtörténeti *mítoszra*¹⁵ helyezve a hangsúlyt. Ez az értelmezői aspektus sajnos jelentős kapcsolatrendszer fölött siklik el, mely a két csoportot szorosan összefűzi. Nem csupán arról van szó, hogy elbeszélőjük révén kapcsolódnak egymáshoz, de a mítoszon kívüli, nagypapához fűződő részek erősen reflektálnak a családtörténetre, árnyalják azt, és az összeolvasás (mely ez esetben legfeljebb megkülönböztetést enged meg, különválasztást semmiképp) lehet a kulcs a nagypapa egész eszmerendszeréhez, hagyományozó tevékenységéhez.

3.1.1. Az identitásnélküliség állapotában?

A nagypapa révén Simon Péterre hagyományozott családtörténet a Simon család majd kétezer éves szenvedéstörténetének, üldöztetésének elbeszélése.¹⁶ Kezdetre Jézus halálának eseményéhez kötődik, vége pedig az ötvenes évek Magyarországhoz, ahol egy zsidó család széthullásával szembesülünk, mindeközben érintve kétezer év európai történelmének eseményeit a család perspektívájából.

A nagypapa családi hagyományt követ azzal, hogy Simon Péternek elbeszéli e történetet. Hagyományt követ, hiszen így tett azelőtt az ő nagyapja is vele:

A hátamat a szederfa törzsének támasztottam, óvatosan, hogy a nagyapám ne vegye észre ezt az illetlenséget, és a lombokat néztem, külön-külön minden levelet; mennyi levél! Néha lepottyant

¹⁵ Vári György elemzésére támaszkodva használok a nagypapa által elbeszélte családtörténet kapcsán a mítosz kifejezést, aki a regényben megjelenő időszemléletek közül a családtörténetét egy ismétlésektől áthatott mitikus-ciklikus időszemléletként írja le. Vö.: Vári György: És beszéld el fiaidnak. *Kalligram*, 2002. 10. sz.

¹⁶ Már jeleztem, a történet szó jelentésbeli kétértelműségének fontosságát értelmezésemben, e helyen az elbeszélés szó jelentésére vonatkozóan emelném ki, hogy az ebben az esetben nem pusztán narrációt jelöl, hanem valóban szóbeli hagyományozást, szó szerinti beszédet, mesélést.

egy-egy szeder. Azért ültünk oda a padra, mert én megkérdeztem a nagyapámtól, milyen volt az ő nagyapja, és akkor azt mondta a nagyapám, hogy eljött az idő, és leültetett a padra.¹⁷

A tradíció része az elbeszélés kezdetének pillanata, ahogy minden más is, ami a hagyományozás körülményeit illeti. Szigorúan ugyanúgy kezd például a családtörténet elbeszélésébe minden nagypapa: „A nagyapám azt mondta, zavarban lenne, ha nem kezdhethné úgy elbeszélését, ahogy az ő nagyapja kezdte. És az ő nagyapja is azt mondta, zavarban lenne, ha nem kezdhethné úgy elbeszélését, ahogy az ő nagyapja kezdte.” (69. o.) De nemcsak a kezdet és a mesélés körülményei azonosak. A történet maga sem változik; minden nagypapa szó szerint ugyanazt a történetet adja tovább, amit nagyapjától gyermekkorában hallott, kiegészítve saját élettörténetével. Erre utal az is, hogy az elbeszélt mítoszban az egyes szám első személy számos alkalommal a történet más-más szereplőjét jelöli. Változatlan a történetben az is, hogy az mindig csakis nagyapákról unokákra hagyományozódik, míg „az aktuális történelem terében élő apák kimaradnak az elbeszélésláncolatból, csak funkcionális szereplői a történetnek, nem ismerői.”¹⁸ Ebből az aspektusból szemlélve az „egész mű kifejezte üdvtörténet kontinuum és diszkontinuum egyszerre. Kontinuum a nagyapák és unokák közös világában, diszkontinuum, megszakítottság az apák és a fiúk külön világában.”¹⁹ E kettősségben rejlő feszültség, amely már a családtörténet első, és emiatt kiemelt szerepű történetében is megjelenik cirénéi Simon és fia, Rufus között, végig feszíti az egész elbeszélést, de a kezdeti nyílt konfliktus a történetben mindvégig csak rejtetten van jelen, és legmarkánsabban az apáknak a hagyományozás aktusából való kimaradásában jelenik meg. Az ellentét csak a történet utolsó felvonásában, a nagypapa-apa konfliktusban válik újfent explicitté.

A folytonos ismétlődésektől áthatott történetről jogosan állapítja meg Vári György, hogy abban szereplőinek identitása elvész, teljes mértékben alárendelődik a mítosz történetének, amelynek mindnyájan hallgatóivá, és elbeszélőivé is válnak.²⁰ Mindez elfogadható a nagypapa által Simon Péternek átadott családtörténeti mítosz szereplőivel kapcsolatban, de vajon ugyanígy érvényes a nagypapára és Simon Péterre is?

¹⁷ Nadas Péter: *Egy családdregény vége*. Pécs, Jelenkor, 2005. 68. o. (A továbbiakban e kiadásra utalok a főszövegben, zárójellel az idézett részekre vonatkozó oldalszámokat.)

¹⁸ Vári i.m. 90. o.

¹⁹ Rugási Gyula: Apokrif történet. *Vigilia*, 1987. 5. sz. 340. o.

²⁰ Vári i.m. 85–86. o.

3.1.2. Egységesített élettörténet és az abban megjelenő sors fogalma

A regénybeli nagypapa, a tradícióhoz hűen, az után kezd a padláson családtörténetének elbeszélésébe, hogy Simon Péter az ő nagypapja iránt érdeklődik. Ezt jelként értelmezi arra, hogy unokájának értelme „kinyílik az időre”. (64. o.) A nagypapa által elbeszélte történet szerint a Simon név a kiválasztott zsidó nép kiválasztott tagjainak neve, a név viselőit pedig Jézus halála óta átok sújtja. Átok, mely beleíródik a család nagypapákról unokákra hagyományozott történetébe, és melynek megtörése köré szervezi a nagypapa egész életét. A megváltó megfeszítésekor két ősük is Jeruzsálemben tartózkodott, de csak egyikük, galileai Simon követte őt. Cirénai Simon vaknak bizonyult Jézus fényére, és e vaksága a mítosz szerint megpecsételte leszármazottjainak sorsát. A nagypapa önmagában látja egyesülni a két Simont, úgy gondolja, megválthatja családját:

Mert újra elküldte az Úr. Azt küldte, amit Simonnak küldött ezerkilencszáztizenegy évvel előbb [...] Mert én megragadtam azt, amit ő elutasított. Megragadtam azt, amit a másik Simon is megragadott, de ezerkilencszáztizenegy évvel előbb. Így egyesült bennem a két Simon. (83. o.)

Vagyis a nagypapa úgy tekint magára, mint a kiválasztott zsidó nép kiválasztott családjának egy kiválasztott tagjára.

Egész életét ebből a messiási pozícióból értelmezi, és egész történetét e köré szervezi. Már a regény első oldalain megjelennek élettörténetének azon mozzanata, melyek a haláltól való sorozatos megmenekülésként kerülnek elbeszélésre. Az első ilyen megmenekülés egy meghíúsult öngyilkossági kísérlet, húsz éves korából, amely során ereit felvágva majdnem elvérzett egy kádban. „Húszéves voltam és *még nem tudtam ezt*. Nem lenne apád és te sem lennél. Vagy lennél, de nem az, aki leszel. Mert a vérem, ami nem folyt ki a kádba, az átömlött belétek.” (30. o. Kiemelés tőlem – H.Z.) A második, harmadik és negyedik megmenekülés az első világháborúhoz köthető, melyek során 1915-ben szerencsésen túlélte egy szerbekkel vívott csatát, majd 1916-ban két útnak induló hajó közül arra szállt fel, amely végül nem süllyedt el, és partraszállásuk után a kolerából is kigyógyult. „Pedig Fiumében én is a Prinz Eugenra akartam szállni. Bizony. És a kelés miatt még úszni sem tudtam volna, de még ha tudok is! *Isten nem engedte, mert engem segített*. Láthatod, itt vagyok.” (10. o. Kiemelés tőlem – H.Z.) Az ötödik halálközeli élmény egyben legjobb barátjával, Frigyes bácsival való megismerkedésük története, mely során a későbbi barát egy gyertyatartóval majdnem fejbe hajította a nagypapát. Utolsó nagy megmenekülése élettörténetének a későbbiekre nézve talán legjelentősebb pillanataként jelenik meg. A második világháború

idején, német fogságban, a németországi Saalfeld területén már föladni látszott életét, amikor egy német katona majdnem kivégezte. „Látom, már kihúzta pisztolyát. Na, akkor rögtön vége. [...] De nem lőtt. Visszatette a pisztolyát. Nézett. Okos, barna, szelíd szeme volt, mint egy kutyanak. Leköpött. Azután jól belém rúgott kérlek, és ment tovább. *Isten így mentette meg az életem.* Ott hagyott az úton, éljek.” (11. o. Kiemelés tőlem – H.Z.) A nagypapa megvilágosodásának pillanataként írja le ezt az eseményt. A családtörténet szerint cirénéi Simon csak megaláztatást érzett a keresztfá súlyában, melyet Jézus válláról levett. A nagypapa szintén legnagyobb megaláztatása pillanatában véli fölfedezni *ugyanazt* a fényt, melyet cirénéi csak egy pillanatra láthatott meg Jézus tekintetében. „... akkor én is láttam azt a fényt, sötétségemben világított.” (83. o. Kiemelés tőlem – H.Z.) Mindkettejük életéről egy fegyveres katona parancsoló szava döntött, de míg cirénéi belehalt megaláztatásába, a nagypapa elfogadta és hátralevő életének középpontjába állította azt.

Láthattuk, hogy Tengelyi a narratív identitás kérdését tárgyaló elméletében azokat az eseményeket nevezi sorseseeménynek, melyek hatására az életünknek szánt addigi értelmek megkérdőjeleződnek, és kénytelenek vagyunk újraolvasni, újragondolni élettörténetünk.²¹ A saalfeldi erdőben történtek az első olyan esemény a regénybeli nagypapa életében, amely megfeleltethető e leírásnak. A saalfeldi erdő a nagypapa damaszkuszi útjaként jelenik meg önelbeszélésében.²² Bár a regény kevés fogódzót ad a tekintetben, miben különbözhetett a nagypapa korábbi identitástudata és világszemlélete attól, amely őt a családtörténet elbeszélésekor jellemzi, egy-két részlet mégis árulkodó lehet. Az általam sorseseeményként értelmezett szituációban, ahol a náci tiszt majdnem megöli őt, a nagyapának a legnagyobb fájdalmat az okozza, hogy halála nem saját akaratából következne be: „Látom, már kihúzta a pisztolyát. Na, akkor rögtön vége. De azt akartam, azt akartam, hogy ne az ő, az én akaratomból legyen. Kérlek szépen, lőjél le engemet! De nem lőtt.” (11. o.) Ez a halálhoz és egyben az élethez való viszonyulás jelentősen eltér attól, ami a fent számba vett megmenekülésekből kiolvasható. Azok mindegyike életének olyan kiragadott, egy szálra felfűzött eseménye, melyek azt a hitet látszanak alátámasztani, hogy szereplőjük az isteni gondviselés által óvott személy, akinek sorsa fölött Isten akarata dönt (erről árulkodnak az általam kurzivált szövegrészek). A szemléletbeli változásról maga a nagypapa így vall Simon

²¹ Tengelyi i.m. 27–28. o.

²² A regény több szálon kötődik Mészöly Miklós *Saulus*ához. Elsősorban Mészöly ábrázolásmódjára támaszkodva olvasom Saulus pálfordulását is sorseseeményként, aki a fokozatosan növekvő zavart, a személyiségben megjelenő hasadást helyezi regénye középpontjába, vagyis mindazt, ami elvezet addig, amit Mészöly már nem láttat, csak jelzi, előkészíti. A két regény közötti egyéb összefüggésekkel kapcsolatban lásd Balassa Péter: *Metaforák és szimbólumok hálójában*. In: *Uő: Mindnyájan benne vagyunk*. Budapest, Balassi, 2007.

Péternek: „És már tudtam, hogy a sorsom nem a halál, mert akkor haltam meg, amikor születtem, s amikor majd meghalok, az életem következik. Ezért nem várom, de nem is félem a halált.” (83. o.)

A nagypapa pálfordulásának története két helyen jelenik meg a regényben. Először a regény elején a többi meneküléstörténettel, másodszor pedig a mítosz mesélése közben, szorosan kapcsolódva ahhoz. E második ponton már nem a puszta történet hangzik el, sokkal inkább annak beleíródása a továbbhagyományozott családtörténetbe. Ez az egyik olyan pont, ahol tetten érhető a nagypapa identitásképződésének azon folyamata, amely során saját történetét azonossá teszi családjá történetével, egyben új értelemmel telítve életének eseményeit integráló tevékenysége révén. Önidentifikációs munkájának eredménye pedig egy jól konstruált, egységes, minden pontjában koherensnek és megingathatatlanak tűnő identitás. Tevékenysége oly mértékben meghatározóvá válik személyiségét illetően, hogy életének célját is a családtörténetben önmagának tulajdonított szerepében határozza meg, saját magát a család szenvedéstörténetének megváltójaként azonosítva: „Én életemmé váltottam az átkot. Beteljesíteni, segíteni az átkot. Ezért jöttem én!” (72. o.)

3.1.3. Járatlan utakon – a regénybeli nagypapa hagyományozásmódjának innovatív aspektusai

A nagypapa részesévé válik a hagyománynak, amennyiben hallgatója volt a családtörténetnek, majd el is beszélté azt unokájának. E tekintetben, és elbeszélésmódjának bizonyos szempontjait figyelembe véve hagyománykövető, de elődeivel ellentétben nem kíván azonosulni a történet kínálta szereppel, és tagadja is azt. A tradíciót megszakítva nemcsak saját életének történetét teszi hozzá az addigi elbeszéléshez, amikor továbbadja azt Simon Péternek, hanem egy újraolvasott, egyéni módon interpretált családtörténetet hagyományoz unokájára.

A fentiekben már volt szó arról, hogy a nagypapa ugyanúgy kezd családjá történetének elbeszélésébe, ahogy sok évre visszamenően tették azt felmenői. E kezdetet azonban egy a hagyománytól merőben eltérő rész követ, amelyben a mítosz szereplőihez és elbeszélőihez képest kiváltságos helyzetét ismerteti unokájával. Röviden elbeszéli saját nagyapja történetét, amelyben központi szerepet szán annak a kételynek, ami a szernyei nagypapában megfogalmazódott hitét illetően, majd e kétely kiteljesedéseként jellemzi saját életét és tevékenységét.

De a nagyapám, a te ükapád, akkor még nem tudhatta azt, amit én, a te nagyapád most tudok. [...] Ami benne kétely, az bennem már a bizonyosság. Akkor én még nem tudhattam, azért jövök a világra, hogy a törvényt beteljesítsem, a végzetet, s így vezessem vissza a nagy folyót oda, ahonnan kétezer évvel ezelőtt elindult kanyarogni a világba szerteszét. (71. o.)

Itt a többlettudás még csak az elbeszélői lánc előző tagjára, a szernyei nagypapára vonatkozik, de pár mondatnál később már a családtörténet minden tagjára kiterjesztődik. „Hiszen megváltó született és *nem vették észre*. Csak a büntetést, ami figyelmetlenségükre következett.” (71. o. Kiemelés tőlem – H.Z.) Ez a distinkció önmaga és a korábbi elbeszélők között azon kívül, hogy önmagában véve törés a hagyományt illetően, szakítás is egyben, elutasítása annak az elbeszélői pozíciónak, melyet maga a tradíció kínál fel. Mindez a családtörténet tényleges elbeszélése előtt hangzik el, vagyis a történet narrátora, a nagypapa, előre figyelmeztet, hogy a perspektíva, amelyből a mítoszt elbeszéli, jelentősen eltér az azt megelőzőktől, és ennek következtében a történet sem lesz azonos a rá hagyományozottal.

Jellemző elbeszélői tevékenységére, hogy a mítoszba beleszövi saját kommentárjait, észrevételeit, saját életének eseményeit. Így kerülhetett például a már tárgyalt saalfeldi megmenekülés is a családtörténet kontextusába. Az egyik legszemléletesebb változtatás az elbeszélésben az, ahol cirénéi Simon fia, a hiú Rufus és annak későbbi felesége, Ráchel történetét meséli el a nagypapa. Részletesen megismerkedhetünk kinézetükkel, természetükkel, és egymásra találásuk történetével is, amely egyébként egybeesik a cirénéi halálához vezető megszágyenyüléssel. Kettejük históriája a családtörténet talán legplasztikusabban ábrázolt része, és elhelyezését tekintve is kiváltságos, lévén *beleíródik* a cirénéi vakságáról szóló történetbe, amely a családot sújtó szenvedés kiváltó okát meséli el. Beleíródik, ugyanis nagyrészt a nagypapa kitalációja, melyet beleszó a majd kétezer éves történetbe, tevékenységét pedig büszkén ki is hangsúlyozza: „Persze az én nagyapám erről nem egészen így beszélt. Nem tudhatta azt, amit én már most tudok. Én azonban addig gondolkodtam, míg rájöttem, csak így történhetett.” (84. o.)

A hagyomány keretei bizonyos mértékű biztonságot nyújtanak a mítosz elbeszélőjének, ugyanis egy jól bejáratott gyakorlatot kell működtetnie. A nagypapa úttörő tevékenysége, amely révén megkísérli felszámolni a családi mítoszt, pontosan újító mivolta révén magában rejti a hiba lehetőségét. Kálmán C. György a regénnyel kapcsolatos kérdésfelvetései során épp egy ilyen hibára hívja fel a figyelmet, amikor is a nagypapa a gyakorlattól eltérve az egyik játékos mondóka kapcsán elbeszéli annak történetét és értelmét, meghíúsítva ezzel, „hogy az ő

unokája magától *megtegye* azt, amit gyerekkorában ő tett.”²³ Hogy a változtatás ez esetben nem szándékolt, és a nagypapa is ráébred saját hibájára, azt mély hallgatása jelzi, amely Simon Péter egy értelmetlen mondókában megtestesülő válaszát követi, és ami szokatlanul hosszú időre megtöri elbeszélését.²⁴ Figyelmetlensége révén tehát újfent megszakítja az ismétlések rendjét, és ezúttal akaratlanul tér el a gyakorlat kínálta keretektől, de a jelenet más szempontból is kiemelt figyelmet érdemel. A nagypapa elbeszélése alapján a mondókás játékot a gyermekek kezdeményezik, ők fordulnak nagyapjukhoz kérdéssel, amelynek eredménye egy olyan párbeszéd, ahol a mindentudó nagyapák tudatlannak bizonyulnak az unokákkal szemben. A mondóka elmondásával egy a tradícióban dialógusként működő helyzetet egyszólamúsít a nagypapa, és a szituáció után Simon Péter az, aki bárgyúnak és idétlennek érzi mindazt, amit válaszként adott. A nagypapa egész hagyományozó tevékenységének metaforája e jelenet. A családtörténet továbbadásakor ugyanazt a gyakorlatot követi, mint a mondóka esetében. A családi mítosz során minden szereplő csak annyit változtat a történeten, hogy hozzáadja saját élettörténetét, az azt megelőzőeket pedig változatlanul mondja el. Ezen a gyakorlaton változtat a nagypapa tudatosan azért, hogy egy minden pontjában értelmezett történetet ad tovább unokájának, megfosztva őt attól, hogy saját értelmet tulajdoníthasson annak. A mítosz épp azért a neutralizáltsága révén válhatott minden szereplőjének identitásképző történetévé, hogy abban, a nagypapa elbeszélését megelőzően, a változatlan tények szerepeltek, mentesen az egymást követő generációk újraértelmezésétől vagy bárminemű változtatásától. Ahogy a szernyei nagypapa megfogalmazta:

Ebben a történetben mellékesek a szereplők tervei, képzelgése. Csak a tényekhez ragaszkodhatunk. A tények pedig úgy illeszkednek egymáshoz e finom szerkezetben, mint a fogaskerek: egyik mozgatja a másikat; a hazugságnak egyetlen kis porszeme elegendő, és csikorog és megáll az egész! Ó, nem! Nem a történelem! A történelem fogaskerekeinek illeszkedései titokzatosan tökéletesek; porszem nem kerülhet közé, mert a szerkezetet üvegharang fedi, mint a sajtókat. Csak a mi elbeszélésünk lehet hanyag, ha nem vagyunk kellő mértékben óvatosak. Az óvatosság ebben az esetben ragaszkodást jelent. Zu den Tatsachen. (103. o.)

A nagypapa programja ennek az elvnek mond ellent, és Simon Péterre már egy új perspektívából újraírt történet hagyományozódik, amely perspektíva nem a mindenkori unoka-nagypapa kettős nézőpontja. Ha úgy tekintünk a mítosz történetére, mint amelynek

²³ Kálmán C. György: Csalárd regény (Újraolvasás). *Jelenkor*, 2002. 10. sz. 1052. o.

²⁴ Uo. 1052–1053. o.

feladata, hogy a zsidó nép bizonyos tagjainak identitásképződését segítse elő, a nagypapa ezt írja szét saját apokaliptikus²⁵ hagyományozó tevékenységével. „Megölni mindent, ami még megmaradt, hogy élhessünk tovább. Megölni, hogy mindez halott mítosz legyen.” (71. o.) Azáltal, hogy ily módon megkísérli lezárni a történetet, ki is sajátítja azt, egy megoldott rejtvényt mond el ismét unokájának, aki újfent a passzív befogadó pozíciójába kerül. Egy lényeges eltérés mégis van a mondókás játék és a nagypapa hagyományozó gyakorlata között. Míg az előbbiben szándékolatlanul tesz monologikussá egy korábbi párbeszédhelyzetet, az utóbbiban egyértelmű célja ugyanez. Mindez magyarázatot nyújthat arra, miért is találja Kálmán C. újraolvasása során a nagypapát erőszakosnak, akaratosnak és főleg dialógusképtelennek.²⁶

Kálmán C.-vel ellentétben az értelmezők közül többen is a nagypapa értelemadó tevékenységével azonosulnak, és az ő személyiségmodelljét tekintik követendő példának. B. Gáspár Judit a hagyománnyal való azonosulás és szembefordulás paradoxonaként írja le a nagypapa hagyományhoz való viszonyulását, és e paradoxonban látja megvalósulni azt a tevékenységet, amely elvezetheti az olvasót a regény helyes olvasatához.²⁷ Balassa korai írásában úgyszintén a nagypapa innovatív hagyományértelmezését méltatja, amellyel a zsidó identitástudatra a meglevő két viszonyulásmód helyett, vagyis a zsidó léttel való azonosulás és szembefordulás helyett egy harmadik perspektívát mutat unokájának, és vérvonalának megosztásával lépést tesz az egyetemes emberiségben való feloldódás, az asszimilálódás felé.²⁸ Vári György éppen azt kifogásolja Balassánál, hogy túlságosan egyszólamúvá teszi a regény olvasatát azáltal, hogy teljes mértékben azonosul a nagypapa nézeteivel.²⁹ Kétségtelenül a nagypapa gondolatvilága, eszmerendszere a legkomplexebb, ami a regényben megjelenik. Dekonstruktív mítoszértelmezése eredményeként családtörténetét saját élettörténetének perspektívájából igyekszik megőrizve, egyben új értelemmel ellátva szétrombolni. Mindezt bámulatos pontossággal és részletességgel, választ keresve a regény egyik legjelentősebb kérdésére: Ki vagyok én? Mégis, annak ellenére, hogy az egész történet

²⁵ Az apokaliptikus kifejezést itt abban az értelemben használom, amire André Choraqui Biblia-fordítása nyomán Jacques Derrida hívja fel a figyelmet. E szerint a görög apokalüptó szó a héber gala megfelelőjeként a Bibliában elsődlegesen egy titkos, rejtett dolog felfedését, leleplezését jelentette, szemben a mai használatban levő szörnyű katasztrófával. A nagypapa tevékenységének apokaliptikussága a mítosz titkának felfedésében, leleplezésében rejlik. Vö.: Derrida, Jacques: A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnembről (Ford. Angyalosi Gergely). In: Derrida, Jacques – Kant, Immanuel: *Minden dolgok vége*. Budapest, Századvég, 1993. 34–93. o.

²⁶ Kálmán C. i.m. 1053. o.

²⁷ B. Gáspár Judit: „...Paradoxon vagy önmagad szemében...”. *Mozgó Világ*, 1983. 11. sz. 54–57. o.

²⁸ Balassa Péter: A bárány jegyében. In: Uő: *Mindnyájan benne vagyunk*. Budapest, Balassi, 2007. 22–23. o.

²⁹ Vári i.m. 88. o. Kései írásaiban egyébként maga Balassa is jóval árnyaltabb képet fest a regénybeli szereplők megítélésével kapcsolatban és a regény végkifejletét illetően.

„nagyon ki van találva, minden illeszkedik, minden kerek – higgyük el?”³⁰ Az egyszerűnek tűnő eldöntendő kérdésre a regény egy közel sem egyszerű választ kínál.

3.1.4. A sors délibábjának hőse – az élet egyöntetűségének megkérdőjeleződése

A fentiekben szó volt arról a sorseseeményről, amely a nagypapát arra sarkallta, hogy újraolvassa-újraírja élettörténetét, és amelynek eredménye egy koherens élet- és hagyománytörténet. E történetet beszéli el unokájának, Simon Péternek. A nagypapa életét érintő még egy ilyen esemény szerepel a regényben, de az előzővel szemben ez radikálisan más következményeket von maga után.

A regényben a nagypapa teoretikus, szellemi alakját az apa személye ellensúlyozza, „akinek világa a gyakorlatra orientált világ, s mint ilyen: végképp viszonylagos.”³¹ Szembenállásukban manifesztálódik mindaz a feszültség, ami a kétezres éves családtörténet apa-fiú kapcsolatokat jellemezte, és ami a történetben az apákról való hallgatásként jelenik meg. Az apa kétszer követ el verbális apagyilkosságot a regényben. Először egy vitájuk során, ahol a nagypapa arra kéri őt, segítsen letartóztatott barátján, Frigyes bácsi fián. Az apa elhárítja a kérést, aminek következtében heves szóváltás alakul ki közöttük, és ő nyíltan megtagadja a nagypapát, illetve mindazt, amit képvisel. „Ha nem venném figyelembe, hogy sajnos Ön az apám, akkor most egy gyilkos szokása szerint szájon vágnám és gondoskodnék, hogy gondolatai, amelyek egyébként szart sem érnek! ne terjedhessenek sehová, még az én fülembbe se.” (102. o.) A második verbális apagyilkosság egy koncepció per során hangzik el, ahol az elhárítótiszt apa hamis tanúvallomásakor apja halálhíréről számol be. A nagypapa rádión hallgatja fiát, és hátralevő életében képtelen kikerülni annak hatása alól. Hamarosan bekövetkező haláláig már csak egyetlen kérdést ismételget: „Tévedtem volna?” (135. o.) E mondat variációira korlátozódik az addig bőbeszédű nagypapa minden mondanivalója környezete számára. Mégis mire vonatkozhat ez a kétely, mi az, amiben tévedett, tévedhetett, és aminek súlyossága haláláig vezet?

Ahogy már említettem, a nagypapa egész életét egyetlen dolog köré szervezi, egyetlen dolog mozgatja, tartja életben: a családtörténet és az abban betöltött önjelölt szerepe. Értelmezésében saját mítoszmegváltó tevékenységébe fia már azzal is beleszólt, hogy vele ellentétben zsidó nőt vett feleségül. Az apának e tette miatt hárul még nagyobb felelősség a nagypapa szemében unokájára, Simon Péterre.

³⁰ Kálmán C. i.m. 1054. o.

³¹ Kis Pintér Imre: A gondolkodás örvényszélein. In: *Uő: Helyzetjelentés*. Budapest, Szépirodalmi, 1979. 147. o.

Ezért jöttem én, beteljesíteni az átkot, a végső pusztulást. Ezért vettem én keresztény nőbe a magomat és megosztottam a vért; de az apád zsidó nőt vett magának, és így elvesztegette benned, amit én nyertem, a te véred így felerészben megint csak zsidó; de te is keresztény vért veszel magadnak, és elenyészik a vér! Ezt beteljesíteni, ezért jöttem én! Megölni, hogy élhessen. (72. o.)

Az apa tanúvallomása, melyben halottnak nevezi őt, a nagypapa saját család- és élettörténetébe vetett hitét rengeti meg, „*ezt az egyet* nem tudja már integrálni kétezer éves, naiv családregegyébe. Elveszti az Istent, mert hitével erkölcsi érzéke szembe kerül.”³² Ez a második sorseseemény, ami a regényben a nagypapa kapcsán megjelenik. Életének családtörténetébe zárt értelme kérdőjeleződik meg benne, fiának bűne következtében. „Tévedtem volna? Legtartósabbak a halott mítoszok! Te is azt hiszed? Igen. Tévedtem volna?” (135. o.) Az első sorseseeménnyel ellentétben azonban, aminek következményeként újragondolta és írta saját élettörténetét, ez az esemény csak destruktívan hat. Az apa szimbolikus apagyilkossága valósággá válik, és a nagypapa belehal saját eszméinek megkérdőjelezésébe.

A kérdésre, hogy vajon el kell-e hinnünk a nagypapa megváltástörténetét, a regény nem ad konkrét választ. Habár saját hite még magában a nagypapában is megkérdőjeleződik élete végén, a regény mégsem története fölött mond értékítéletet. Hibás, illetve értelmetlen az a kérdésfeltevés, ami történetének igazságértékében keresi a regény kulcsát. Esetünkben relevánsabb az, ami ellehetetleníti a nagypapa magatartásformáját, életszemléletét, személyében ugyanis az egyénné válás egy lehetséges módja körvonalazódik,³³ az, ahogyan a világot, és önmagát olvassa az önidentifikáció egy igen kreatív modellje.

3.1.5. Egyén és környezet

Vári György utalásszerűen figyelmeztet, hogy bármennyire egységre törekvő is az a szándék, amellyel saját maga és a tradíció felé viszonyul, bizonyos tekintetben „a nagypapa szólama is belsőleg dialogikusan osztott.”³⁴ Simon Péterhez szóló intelmei során azt hangsúlyozza, hogy: „A történetek egyszeri részletei az életnek, nincs bennük tanulság.” (37. o.) Máskor pedig arról beszél, hogy a világgal kapcsolatos elképzeléseinket, nézeteinket soha ne higgyük véglegesnek és megkérdőjelezhetetlennek. „Ezért lankadatlanul figyelj, de ne vészd el a részletekben, rendszerezz. *De rendszeredet soha ne hidd tökéletesnek*, mert minden rendszer

³² Kis Pintér Imre i.m. 148. o.

³³ Mint említettem, a kritikusok szemében a regény egyetlen követendő módja is egyben.

³⁴ Vári i.m. 88. o.

fölött ott van a mindenható Isten.” (33. o. Kiemelés tőlem – H.Z.) Tanácsai azonban ellentmondanak saját praxisának. Képtelen tanúságok nélküli történetet elbeszélni, minden mesélése során kontextualizál, mindenben az értelmet keresi, és életének minden egyes hátrahagyott történetét egyetlen célhoz igazítva beszéli el, majd miután kénytelen feladni megkonstruált megváltástörténetét, hasonlóan cirénéi Simonhoz, kételyek között leli halálát.

Az, hogy a nagypapa bizonyos elveihez nem konzekvensen viszonyul szellemi tevékenységei során, önmagában még nem vezetne identitásvesztéséhez és későbbi halálához. Saját önellentmondásainál is jelentősebb az a tényező, ami a regény nagy részében csak az apa személye által képviselteti magát, és ami az utolsó fejezet-bekezdésben, a nevelőintézeti résszel, Simon Péter életének új színterévé változik. Ha elfogadjuk azt a nézetet, miszerint az apa az egypártrendszer, a külső történelmi idő megtestesítője a Simon Péter belső idejében zajló eseményekben,³⁵ azzal elismerjük, hogy destruktív tevékenysége az aktuális politikai rendszer tevékenysége is, amelynek az apa teljes mértékben alárendeli magát. Ebben az olvasatban a nagypapa és az apa konfliktusa a nagypapa (mindazzal, amit képvisel) és az aktuális történelmi kor összeférhetetlenségét hivatott ábrázolni, és végső soron az apa megsemmisítő tagadásával az 1950-es évek Magyarországnak (a Rákosi-korszak) elnyomó rendszere mond halálos ítéletet a nagypapa fölött.

3.2. Simon Péter

Önéletrajzi regény az *Egy családregény vége*, amennyiben két élet én-elbeszélése áll középpontjában.³⁶ A regény alapszövegét Simon Péter emlékezetkavalkádja adja, és ebbe ágyazódik bele a nagypapa élet- és családtörténete. A kettejük által elmondottak egyazon alakzat, az én történetbe foglalásának, és ily módon történő birtokba vevésének két végpontjaként jelennek meg. Míg a nagypapa történeteiben egy talán túlságosan is megkövült identitás tükröződik (többek közt ez vezet halálához is), Simon Péternél, lévén egy stilizált gyermek-elbeszélőről van szó, az identitás kialakulásának mikéntjére helyeződik a hangsúly.

3.2.1. Mintakeresés

Simon Péter a regény egészében identifikációs mintákat keres az őt körülvevő személyek között.³⁷ Szeretne olyanná válni, mint a nagyapja vagy az apja. „Amikor elment a reggeli

³⁵ Balassa: *A bárány...*, 14. o.

³⁶ Balassa Simon Péter önéletrajzaként olvassa a művet. Vö.: Balassa Péter: *Tagadás és menekülés*. In: Uő: *Mindnyájan benne vagyunk*. Budapest, Balassi, 2007.

³⁷ B. Gáspár Judit i.m. 61. o.

vonattal, arra gondoltam, hogy jó lenne, ha olyan lennék, mint ő. Vagy ha olyan lennék, mint a nagypapa.” (15. o.) Simon Péter mellett e két személy alakja a leghangsúlyosabban kibontakoztatott a regényben, nem véletlen tehát, hogy az értelmezések leginkább kettejük magatartásformáját szembesítik egymással, és vélik követhető példának.³⁸ A kisfiú azonban nemcsak velük azonosul. Bár a nők alakja a férfiakéhoz képest meglehetősen perifériális a műben, szerepük közel sem az. Albert Pál szerint például az anya hiánya hatja át és szervezi az egész regényt.³⁹ Nagyanyjának halála után pedig az ő viselkedését utánozza a kisfiú. „Amikor a nagypapa meghalt, a nagymama megtöltötte vízzel a mosófazekat, és a tűzhelyre tette melegedni. Két marék sötét és fekete port szórt a vízbe, kavargatta. Ebben feketére főtt a barna, a szürke és a sötétkék ruhája.” (20. o.) „Amikor a nagymama meghalt, megkerestem a mosófazekat. Megtöltöttem vízzel, de nem tudtam fölemelni. Nem találtam a fekete port.” (31. o.) Simon Péter látszólag nem választ a követhető viselkedésmoделlek között, de az apa magatartását a regény utolsó részében többször is elutasítja.

Már volt szó a regényben megjelenő apa-fiú konfliktusokról a nagypapa és az apa kapcsán. Albert Pál alapvetően erre a konfliktusra hivatkozva olvassa ödipális regényként a művet, amiben az Ödipusz-mítosz szimbolikáját véli felfedezni.⁴⁰ Ilyen szimbólumokként olvassa a kétszeres apagyilkosságot, amit az apa követ el, és a nagypapa fotelját illetve köntösét is, amiket a mítosz nyelvére fordítva trónként és palástként interpretál. Az apa ugyanis a nagypapa halála után a mítosz mintájára elfoglalja annak helyét. „Amikor a temetőből visszatértünk, nyitva találtuk a kertkaput, a lakás ajtaját, és a lakásban minden ajtó nyitva volt és a nyitott ajtókon át láttuk, hogy a nagypapa a fotelban ül. A nagymama a kilincsbe kapaszkodott. De láttam, hogy ez nem a nagypapa, hanem a nagypapa köntösében az apám.” (137. o.) Tetteire kétfelől is elutasító válasz érkezik. A nagymama részéről azonnal: „Ami rajtad van, vedd le. És menj ki a szobánkból.” (137. o.) Simon Péter részéről pedig az utolsó fejezet-bekezdésben, ahol nagyszülei halála és apja morális megsemmisülése után ő maga ül az apa által jogtalanul bitorolt trónba. „A villanyt eloltottam. A sötétben ültem a nagypapa foteljában.” (143. o.) Hogy az apa-fiú konfliktusok köre bezáruljon, erkölcsi értelemben ő is apagyilkosságot követ el, amikor a mikosdpusztai intézet igazgatónője előtt árulónak nevezi apját.

„Áruló” – mondtam halkán én. A két tenyér megmarkolta a vállamat, az arca megremegett és láttam, a szemüveg mögött sírni kezd. A szája és a szemöldöke össze-vissza reszketett, és

³⁸ Így tesz interpretációjában többek között Pomogáts, Balassa és B. Gáspár Judit is.

³⁹ Albert Pál: Fény a sötétségben. In: Uő: *Alkalmak*, Budapest, Kortárs, 1997. 327–332. o.

⁴⁰ Uo. 330.o.

láttam, hiába akar, nem tud mit csinálni vele; csak a tenyere a vállamat. „Istenem!” A vékony aranykeret alatt kicsurogtak a könnyei. „Igen.” Suttogott. „*Elárult téged is.*” Levette szemüvegét, s míg az ablakhoz szaladt, az öklével megtörölte a szemét. „Ne haragudj! Elérzékenyültem. Pedig ezt nem szabad. *El kell felejtened.*” (152. o. Kiemelés tőlem – H.Z.)

Áruló. Ez a szó kettős jelentéssel bír az idézett szituációban,⁴¹ kettőssége pedig arról a perspektívabeli különbségről árulkodik, ami Simon Péter és az intézet igazgatónöje, illetve az általa megszemélyesített külvilág között fennáll. Az igazgatónő és a rendszer szemében az apa politikailag elítélt személy, míg Simon Péter egyszavas mondata arra irányul, hogy apja elárulta őt és egész családját, mindazt, ami számára addig világgént volt adott. A nő önkéntelen reakciója, pillanatnyi gyengesége mutatja súlyát ennek a második értelemnek.

A mintakeresés az intézetben sem szűnik meg Simon Péter részéről. Merényi Vilmostal azonosul társai közül, aki a bent lejátszódó per egyik főszereplőjévé válik, és aki Simon Péter megérkezése után nem sokkal katonaiskolába megy. „De majd én is katonaiskolába megyek.” (159. o.)

Az, hogy a kisfiú a regényben idősebb személyekben keres identifikációs mintát, önmagában véve nem meglepő. Figyelemre méltóbb, hogy ez az azonosulási vágy nem nyugodhat meg egy személyen, aktuális környezete ugyanis folytonosan eltűnik, megsemmisül. Merényi ugyanúgy eltűnik mellőle, ahogyan eltűnt apja, illetve meghaltak nagyszülei, ráadásul a külvilág eseményeit másolva, hasonlóan egy tárgyalás következményei révén veszíti el őt. Mindez az idegenség, otthontalanság és félelem érzetét kelti benne, aminek nyomai végig jelen vannak elbeszélésében, és megjelennek meséiben is.⁴² A Gábornak elmondott meséjében el kell hagyniuk egy csodálatos kertet, mivel nincsenek birtokában annak a tudásnak, ami a száműzetést megakadályozhatná. A valóság másolja a történetet: a mű nyitóképének helyszínét, a családi ház kertjét otthonával együtt kénytelen elhagyni, csakúgy, mint a mesebeli kertet. „Simon Péter azonossá, egységteremtővé individuálódásának az egész külvilág ellentmond...”⁴³

⁴¹ Az apa hamis tanúskodása és a kor politikai rendszerében vállalt szerepe a regény szereplői számára más-más jelentéssel bírnak. Értelmezésemben elsősorban azzal foglalkozom, ahogyan mindez Simon Péter, a nagypapa és az igazgatónő számára adódik, de érintőlegesen mindenképp említést érdemel, hogy barátként cserbenhagyja Frigyes bácsi fiát és közvetett módon a halálát okozza édesanyjának. Még egy jelentést meg kell azonban említenem, ami az apának saját cselekedeteihez és a rendszerhez való viszonyában artikulálódik, és ami egy az enyémtől kissé eltérő, alapvetően politikai értelmezés számára kikerülhetetlen jelentőségű lehetne.

⁴² A mesék regénybeli szerepének értelmezését lásd B. Gáspár i.m.

⁴³ Balassa: *Tagadás és...*, 124. o.

3.2.2. Értelem és érzékiség – az elbeszélés hiánya, mint identitászavar

Ha a nagypapa szólamáról azt mondtam, hogy minden részletében koherenciára törekszik, és belőlük egy egységes identitás képe olvasható ki, Simon Péter elbeszélésmódja ennek pont az ellenkezőjére enged következtetni. A nagypapa képtelen úgy történetet mesélni, hogy azt valamilyen módon ne értelmezze, ne illessze bele saját világról alkotott elképzeléseibe, és ennek révén történetei mindig az értekezés határát súrolják. Történetmondásának hosszu, Thomas Mann-i körmondatait Simon Péter sokszor egyetlen szóra redukált mondatai ellensúlyozzák.

A nagyszüleivel élő kisfiú apja árulása és nagyszülei halála után a mikosdpusztai intézetbe kerül. Nagyjából ennyi a regény szüzséje. Mindaz, ahogyan ezt a narrátor közli, közel sem ilyen egyszerű. Simon Péter elbeszélésmódja elkalandozó, kihagyásos, folytonos ismétlések hatják át. Az avantgárd stílusra emlékeztető narrációt látszólag semmiféle következetesség nem jellemzi, szövegrészek, történetrészek sokszor indokolatlannak tűnő egymásutániságában kavarog az elbeszélés.

A halat betettük a kádba. Éjjel kopogtak az ablakomon. Nem mertem fölkelni, pedig láttam a katonasapkát; az apám. A halat addig a mosdóba tettük, hogy az apám fürdeni tudjon. Állt a kádban és szappanozta magát. Amikor ott voltunk a közértben, az a nő, akinek szökére volt festve a haja, nem tudta tovább mérni a zsírt. Reszketett, mintha félne, kezében azzal a nagy késsel, és sírt. Akkor egy férfi, akit a templomban láttam, bement a pult mögé a nőhöz. A nagymama azt mondta, ha nagyobb leszek, ministrálhatok, de az apámnak nem szabad tudni, és akkor nálam lehet a csengő. Ha rázom a csengőt, mindenki letérdel. Amikor letérdeltünk, az a férfi, aki bement a nőhöz, ránk nézett, nem értettem, miért néz, nem csináltam semmit! és átkarolta a nőt, és leültette egy ládára és vigasztalta. „Nyugodjon meg! Nyugodjon meg! Kérem, nyugodjon meg! Most csend van. Számolhat, dolgozhat nyugodtan.” Térdeltünk, a toronyban megszólaltak, megkondultak, kongtak a harangok. A pap felmutatta az Úr testét. A nő sírt és nem tudta abbahagyni. Mi álltunk és néztük. Szerettem nézni, hogyan szappanozza magát az apám, még a hátát is. (60. o.)

Három különböző időben történt eseménysor részleteinek leírása kerül szoros egymásmellettségbe a fenti szövegrészben. A nagymama által a közértből hozott hal előhívja egy vásárlás eseményeinek emlékét a kiboruló eladónővel, illetve az apa éjjeli érkezését, ahol a halat át kellett helyezni a kádból a mosdóba. A vásárlás kapcsán egy templomi történetrész kerül képbe, ahol jelen volt ugyanaz a férfi, aki a közértben az eladónőt megnyugtatta. A narráció során az események leírása egy fogalmi asszociáció kapcsán azonnal megszakad, és

áttér az újabb emléktöredék bemutatására egészen addig, míg abban egy újabb fogalom, tárgy, személy, szín vagy szag be nem hív egy még újabb emléket, közben vissza-visszatérve korábbi, elhagyott szövegrészekhez. A stilizált gyermek-elbeszélő asszociatív emlékezetműködése az, ami egybefogja és szervezi a narrációt, vagyis a regény egy kisfiú tudattalan tudatát jeleníti meg.⁴⁴ Ezt látszik alátámasztani, hogy a nagypapa modelljével ellentétben Simon Péternél az elbeszélte eseményekhez, szituációkhoz egyetlenegyszer sem fűződik utólagos kommentár, értelmezés, a narráció végig megmarad a szenzualitás, illetve az elsődleges asszociációk *leírásánál*.⁴⁵ Narratológiai distinkcióval élve, míg a nagypapa történeteit elbeszélő énje uralja, Simon Péter esetében ez az elbeszélő én szinte teljes mértékben áttetsző, azonossá válik a megjelenített esemenyláncok tapasztaló énjével.⁴⁶ Ennek az áttetszőségnek a következménye, hogy Simon Péter elbeszélői pozíciójáról vajmi kevés biztos állítás fogalmazható meg azon kívül, hogy egy gyermekről van szó.⁴⁷ Mikor, hol, milyen körülmények között hangzik el Simon Péter elbeszélés-kísérlete, és egyáltalán elhangzik-e, vagy valóban csak rálátásunk nyílik emlékezetére? A regényből mindez nem derül ki. Nem véletlen, hogy narratológiai elemzése során Kulcsár Szabó Ernő az elbeszélés formai határait feszegető stílust vél felfedezni a műben.⁴⁸ Simon Péter emlékezik, és leír. Nem elbeszél. De ennek az áttetszőségnek és a gyermek narrátor szerepeltetésének eredménye a morálisan neutralizált elbeszélés is. Egyetlen alkalmat leszámítva, amiről már esett szó, a narrátor kommentárok hiányában nem fogalmaz meg értékítéletet sem a korról, sem környezetével kapcsolatban. Morális szempontból hasonló eredményre jut ugyanebben az időben Kertész Imre is *Sorstalanságában* azáltal, hogy Köves Gyuri személyében egy gyermek nyelvén és gondolatvilágán keresztül láttat új perspektívából egy világméretű katasztrófát, még ha elbeszéléstechnikai szempontból jelentősen el is tér a két regény.

Lényegileg különbözik tehát a nagypapa és unokája elbeszélésmódja. Rugási a különbséget, és a különbségben megnyilvánuló korszakváltást, elsősorban abban látja, hogy

⁴⁴ B. Gáspár Judit i.m. 57. o.

⁴⁵ A nagypapával ellentétben Simon Péternél szándékosan kerülöm az elbeszélés illetve történet kifejezéseket az általa megjelenítettekkel, elmondottakkal kapcsolatban. Elbeszélésmódja ugyanis a nagypapa hagyományos narratíváját ellenpontozza, egy a Robbe-Grillet-féle francia „új regényre” jellemző világlátással és megszólalásmóddal. A leírás elméleti háttérével kapcsolatban lásd pl. Konrád György (szerk.): *A francia „új regény” II.* Budapest, Európa, 1967.

⁴⁶ Az elbeszélő én, tapasztaló én fogalmi kettősét Dorrit Cohn nyomán alkalmazom, aki tudatregényekkel foglalkozó tanulmányában használja e terminusokat. Vö.: Cohn, Dorrit: *Áttetsző tudatok* (Ford. Cseresnyés Dóra et al.). In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei II.*, Pécs, Jelenkor, 1996. 81–193. o.

⁴⁷ Hogy milyen korúról, megoszlik a szakirodalom véleménye.

⁴⁸ Kulcsár Szabó i.m.

míg a nagypapa és nemzetségének elbeszélése a szavak (a logosz),⁴⁹ a hallomás köré szerveződik, Simon Péterét elsősorban a látás határozza meg.⁵⁰ Ugyanerről Balassa a következőképpen ír: „Nádasnak ezek az alany nélküli egyszavas mondatai mintegy a szavak, a nyelv előtti, az »igazi« érzéki tapasztalás és élmény világához viszik el olvasójukat, mintha csak emlékeztetni, földélni kívánnának valamit.”⁵¹ Mindketten a logosszal szembeni, az érzékelésben gyökerező, arra irányuló elbeszélésmódot említene (bár Rugási elsősorban a látásra helyezi a hangsúlyt), de különösen érdekes az, ahogyan Balassa a szenzualitáson alapuló narrációról beszél. Mintha értelmezésében az a perspektíva, amelyből Simon Péter, a regény elsődleges elbeszélője a történeteket láttatja, közelebb állna egy *autentikusabb* létérzékeléshez, mint a nagypapáé. Míg a nagypapa történeteit saját értelemadó tevékenysége szervezi, írja újra egy egységes történetre, a Simon Péter által leírt eseményfolyam még a látszatát sem kelti semmiféle hasonló egységnek. Ha az egyén önazonosságára énelbeszéléseinek módjából következtethetünk, úgy a Simon Péter által elmondottak egy zavart, kialakulatlan identitás lenyomatai.

3.2.3. A családregény vége

B. Gáspár Judit szerint az *Egy családregény vége* Simon Péter leépülésének története, amennyiben azt, mint nevelődésregényt olvassuk.⁵² A kisfiú mellől a regény végére eltűnik minden hozzátartozója, és azáltal, hogy el kell hagynia családi házat, végérvényesen megsemmisül számára addigi környezete. A végső csapást a múlt értékei felé az intézet környezete teszi.

Az intézet viszonyulását neveltjeinek múltja és azonosságtudata felé már megérkezése napján tudatják Simon Péterrel. „Egyszóval: itt új életed következik. Ahhoz, hogy a közösségnek hasznos tagja légy, mintha most születnél volna, úgy kell eltakarja új életed a régit; hogy új ember lehess!” (152. o.) Nyílt és egyértelmű parancs ez mindennemű hagyománnyal és individualizációval szemben, de különösen hangsúlyos a nagypapa nevelésének fényében, aki saját önazonosságát nemzetségének múltjával való azonosulásában határozta meg, és ezt az eszményképet kívánta ráhagyni unokájára is. A külvilág programjának, melyet az igazgatónő fogalmaz meg, az intézet környezete sem mond ellent.

⁴⁹ A görög logosz kifejezés nemcsak szót, szóbeliséget jelent, de értelmet és gondolkodást is. Figyelembe véve, hogy a nagypapa elbeszéléseit értelemadó tevékenységének rendeli alá, a logosz kifejezés még inkább találó esetében.

⁵⁰ Rugási i.m.

⁵¹ Balassa: *A bárány...* 17. o.

⁵² B. Gáspár Judit i.m. 54. o.

Számos utalás közül, ami a regényben arra vonatkozóan jelenik meg, hogy az intézet miniaturizált közege, mása a koncepciók perек Magyarországának, egy mozzanatot emelnék ki, ami a kor minden különbséget felszámolni igyekvő tevékenységének metaforája és kritikája is egyben. Az intézeti per lefolyásának egy valaha volt templom ad helyet, melynek falait fehérre festették, megkísérelve eltüntetni a korábbi vallási lenyomatokat.

Átmentünk azon az udvaron és egy templomba bementünk. De belül nem olyan volt, mint a miénk. Nem láttam semmi dísz és az oltár helyett egy hosszú dobogón asztal állt, piros terítővel. Itt már mindenki várt és az én helyem üres. Én is ott álltam velük. Ha egészen kicsit félrefordítottam a fejem, *látni lehetett a fehér festék alatt a színes festmények foltjait*. És fönny, a keskeny ablakon a színes üvegek között jött a fény. (154. o. Kiemelés tőlem – H.Z.)

Ilyen színes foltokként tűnnek fel a narrátor Simon Péter emlékezetében családjának történetei illetve nagyszüleivel és otthonával kapcsolatos emlékképei, amiket az intézeti per ítéleteként kiszabott csendrendelet minden belső hanggal együtt elcsendesíteni, megszüntetni igyekszik.⁵³ Ahogy a cím is utal rá, a család történetének vége szakad, de nem a nagyapai újraértelmező tevékenység következtében, ami a szabadság, megszabadulás jegyében kívánta felszámolni azt. Paradox módon a nagypapa asszimilációs programját a kor drasztikus, homogenizációra irányuló tevékenysége hajtja végre, azáltal, hogy felszámolni igyekszik szinte minden hagyományt, identifikációs lehetőséget. A nagypapa a családtörténet mesélése során, az egyik szereplő kapcsán a következőket mondja: „Ha el kell vesznünk, sorsunkról legalább valaki hírt vigyen. Ez a mondat oly tömör, hogy akár jelmondatnak is választhatná valaki, a leszármazottak közül.” (116. o.) Simon Péter az, aki ugyan hírvivője, de már nem szereplője a családtörténeti mítosznak. Az ismétlések rendje benne végérvényesen megszakad. A hagyományozásban megjelenő két szerephelyzet közül unokaként hallgatójává válik a családtörténetnek, de továbbadni nem nagyapaként adja azt tovább.

Sikerre vezet-e a környezet identitásromboló tevékenysége, és valóban a személyiség halálát okozza?⁵⁴ Nem feltétlenül. Bár a regény narrátora egy zavart, kialakulatlan identitású kisfiú, akinek önazonosságképződését a történelem minden lehetséges fronton akadályozza, mindaz, amit Simon Péter elmond, arra adott válaszként is értelmezhető, miként lehetséges az identitásképződés a kollektív hagyományok és történetek felszámolásának közegében. Ugyanez a fojtogató kérdés fogalmazódik meg Nádas következő, nagyobb lélegzetvételű művében, az *Emlékiratok könyvében* is. A válasz mindkét esetben hasonló. Kollektív

⁵³ Ebben szinte kivétel nélkül egyetért a regénnyel foglalkozó szakirodalom.

⁵⁴ B. Gáspár Judit és Balassa is erre a következtetésre jut.

emlékezet és hagyományok hiányában az egyén számára saját életének eseményei nyújthatnak alapot azonosságának kialakítására.⁵⁵ Simon Péter képtelen azonosulni az őt körülvevő dolgokkal, történesekkel, személyekkel, de megkísérelhet azonosulni saját érzelmi, érzelmi és gondolatbeli önmagával. Ezt tükrözi, hogy míg a nagypapa élettörténete egy közös elbeszélésbe íródik bele, emlékezete a közösség emlékezete (bármennyire is dekonstruktív pozíciója), Simon Péter emlékezete elsősorban önmagára vonatkozik.

⁵⁵ Az *Emlékiratok* könyvében a *Temetések éve* című fejezet az, ami e két identitástudat közötti különbséget a leginkább szemlélteti az 1956-os események kapcsán.

4. BEFEJEZÉS

Köztes pozíció az *Egy családregegy vége* Nádas életművében. Bár a pályakezdő művek lezárásaként, szintéziseként is értelmezhető, egyben előzménye, előfutára a hosszú évek munkájaként megszülető *Emlékiratok* könyvének is. Nem pusztán arról van szó, hogy időben megelőzi a nagyregényt, de ahogy említettem, mindkettő az egyéni én-tudat kialakulását problematizálja, gondolja újra. Míg a családregegyben elsősorban a mikrokörnyezetek fölszámolása révén szétrombolt személyes hagyományok árnyékában az önidentifikáció alapjaitól megfosztott szubjektum örökítődik meg, az emlékiratok már arra a kérdésre keresi a választ, mégis miként beszélhető el ez a szubjektum, ha egyáltalán elbeszélhető, és ezáltal miként válhat valamilyen módon mégis önazonossá. Mindehhez a családregegyben a leírás-elbeszélés kettősének szembeállítására nyújt formai keretet, hogy az emlékiratokra ez egy önálló, sajátos megszólalásmóddá érjen a körülírás gyakorlatában.⁵⁶ Még nagyobb nyomatókat kap tehát a kijelentés, hogy ahol az *Egy családregegy vége* véget ér, ott kezdődik az *Emlékiratok* könyve.⁵⁷

⁵⁶ Vö.: Bagi Zsolt: *A körülírás*. Pécs, Jelenkor, 2005.

⁵⁷ Megjegyezném, hogy e dolgozat részét képezi egy nagyobb munkának, melyben az itt csak jelzésértékűen említett leírás sajátos alkalmazásának és funkciójának bemutatásával még disztinktívabb képet kaphatunk a regény megszólalásmódjának kettősségében megjelenő ontológiai kérdésfelvetésről és az arra adott válaszokról.

BIBLIOGRÁFIA

- Albert Pál: Fény a sötétségben. In: Albert Pál: *Alkalmak*. Budapest, Kortárs, 1997. 327–332. o.
- B. Gáspár Judit: „...Paradoxon vagy önmagad szemében...”. *Mozgó Világ*, 1983. 11. sz. 50–62. o.
- Bagi Zsolt: *A körülírás*. Pécs, Jelenkor, 2005.
- Balassa Péter: A bárány jegyében. In: Uő: *Mindnyájan benne vagyunk*. Budapest, Balassi, 2007. 13–25. o.
- Balassa Péter (szerk.): *Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986-1988*. Budapest, Magvető, 1988.
- Balassa Péter: Metaforák és szimbólumok hálójában. In: Uő: *Mindnyájan benne vagyunk*. Budapest, Balassi, 2007. 139–180. o.
- Balassa Péter: *Nádas Péter*. Pozsony, Kalligram, 1997.
- Balassa Péter: Tagadás és menekülés. In: Uő: *Mindnyájan benne vagyunk*. Budapest, Balassi, 2007. 117–139. o.
- Baranyai György – Pécsi Gabriella (szerk.): *Nádas Péter bibliográfia 1961 – 1994*. Pécs, Jelenkor, 1994.
- Cohn, Dorrit: Áttetsző tudatok (Ford. Cseresnyés Dóra et al.). In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei II*. Pécs, Jelenkor, 1996. 81–193. o.
- Derrida, Jacques: A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről (Ford. Angyalosi Gergely). In: Derrida, Jacques – Kant, Immanuel: *Minden dolgok vége*. Budapest, Századvég, 1993. 34–93. o.
- Kálmán C. György: Csalárd regény (Újraolvasás). *Jelenkor*, 2002. 10. sz. 1051–1055.o.
- Kis Pintér Imre: A gondolkozás örvényszélein. In: Uő: *Helyzetjelentés*. Budapest, Szépirodalmi, 1979. 143–149. o.
- Konrád György (szerk.): *A francia „új regény” II*. Budapest, Európa, 1967.
- Kulcsár Szabó Ernő: Elbeszélői magatartás és elbeszélésviszonyok. *Kortárs*, 1979. 11. sz. 1803–1815. o.
- MacIntyre, Alasdair: Az erények, az emberi élet egysége és a hagyomány fogalma. In: Uő: *Az erény nyomában*. Ford. Bíróné Kaszás Éva. Budapest, Osiris, 1999. 274–302.o.
- Mészöly Miklós: *Saulus*. Budapest, Szépirodalmi, 1988.

- Nádas Péter: *Egy családtregény vége*. Pécs, Jelenkor, 2005.
- Nádas Péter: *Emlékiratok könyve*. Budapest, Szépirodalmi, 1986.
- Ricoeur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság (Ford. Jeney Éva). In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok* (szerk.: Szegedy - Maszák Mihály). Budapest, Osiris, 1999. 373–411. o.
- Rugási Gyula: Apokrif történet. *Vigilia*, 1987. 5. sz. 338–345. o.
- Tengelyi László: Élettörténet és önazonosság. In: Uő: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, Atlantisz, 1998. 13–48. o.
- Vári György: És beszéld el fiaidnak. *Kalligram*, 2002. 10. sz. 82–91. o.